

że ma on szczególnie trudną pracę, polegającą na wyborze określonej komunikacji: może wybrać wysoki, często niezrozumiały dla czytelnika-nieprofesjonalisty ton teoretyka literatury i krytyka tekstu kultury, ale wybiera drogę – by tak rzec – dobrze rozpoznanego umiaru, lokując swe idee w znanych lub właśnie odślanianych faktach kulturowych. A jednak książka ta jest nowoczesna, zapewne jest też odkrywczą, mówiąca indywidualnym głosem autora o tym, co nowe i ważne we współczesnej literaturze Ukrainy.

Wartością tej książki jest przede wszystkim przedstawienie wielu różnych światów dostępnych współczesnej literaturze ukraińskiej. Okazuje się, że jest to literatura nowoczesna, opatrzona już swoją hermeneutyką, zaangażowana w najnowsze dyskursy krytyczne będące udziałem kultury powszechnej. Może być podręcznikiem dla studentów filologii, ale też znakomitym przewodnikiem po humanistycznej myśli współczesnej Ukrainy. Dzięki lekturze tej książki – kultura i literatura Ukrainy staną się bliższe, a myśl teoretyczna krytyki ukraińskiej ujawni swe mało dotąd poznane spojrzenie na nowoczesne kierunki w sztuce i myśli humanistycznej.

Włodzimierz Szturc
Uniwersytet Jagielloński

ESTETYCZNE ASPEKTY LITERATURY POLSKICH, BIAŁORUSKICH I LI-
TEWSKICH TATARÓW (OD XVI DO XXI W.), pod red. Grzegorza Czerwińskiego
i Artura Konopackiego, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku,
2015, ss. 347

Wydana w Serii „Colloquia Orientalia Bialostocensia” („Szkice Tatarskie” pod red. Grzegorza Czerwińskiego i Artura Konopackiego) książka o „estetycznych aspektach literatury (...) Tatarów” jest pracą zbiorową będącą efektem Międzynarodowej Konferencji Naukowej poświęconej zagadnieniom swoistości i odrębności literatury (i estetyki literackiej) pogranicza kultury polskiej, litewskiej, białoruskiej i tatarskiej odnoszonej do literatur narodowych (Białystok–Sokółka, listopad 2014).

Już samo przyjrzenie się formułom tytułowemu zarówno konferencji, jak i recenzowanego tomu, pozwala przypuścić, że jest to efekt pracy o charakterze komparatystycznym i o cechach tej dyscypliny literatur porównawczych, którą nazywamy „imago-logią” – a więc wiedzą o wzajemnym kształtowaniu obrazu jakiejś narodowości poprzez jej rozmaite odbicia w kulturze innych, pogranicznych zwłaszcza, narodów i społeczności. Wiemy, jak trudne są to badania, że wymagają od autora dobrego „słuchu lingwistycznego”, często znajomości języków obcego jednak sąsiada, sprawnego

poruszania się w zagadnieniach socjologii, religioznawstwa ogólnego i politologii, dokładności historyka, szerokiej wiedzy o kultach religijnych i mitologii narodów ościennych, znajomości utworów nie zawsze pierwszoplanowych i ważnych, także publicystyki, twórczości przekładowej, dzieł religijnych i piśmiennictwa obiegowego, popularnego, często niezwykle ważnego dla zrozumienia mentalności badanych kultur. Odnoszę zatem wrażenie, że napisanie jednej książki na powyższe tematy i to napisanej przez jednego autora – nie byłoby możliwe.

Dobrze więc stało się, że ukazała się praca będąca wynikiem wysiłku zbiorowego, stworzona przez wielu autorów, badaczy o różnych specjalnościach, metodach naukowych, temperamentach, o odmiennym stosunku do przedmiotu badań. Jednak, pomimo całej różnorodności i wielostylowości, książka ta jest propozycją domkniętą w sobie jako całość (może podyskutować wypadnie z układem jej ostatniej części), bardzo dobrze zredagowaną, a więc jasną w układzie kompozycyjnym, przejrzystą w strukturze formalnej, z bardzo dokładnie opracowanymi notami i przypisami, co ważne, by nie zagubić się w gąszczu zjawisk, z których większa część nie jest czytelnikowi znana. Od razu chcę więc podnieść poznawczą i naukową wartość tej publikacji: jest to książka nowatorska – bodaj jako pierwsza w polskich badaniach literackich podejmuje temat ważny, czyli problem literatury (także przekładów i języka) Tatarów trzech narodów, temat dotąd obecny jedynie w krótkich, choć ważnych artykułach naukowych – dotąd był jedynie migotliwie przywoływany lub okazjonalnie wplątywany w politologię i narodową historiozofię. Właśnie Tatarzy (może jeszcze Łemki i Bojki) nie zostali dopuszczeni do zaistnienia pełnym głosem w polskich, zapewne też w litewskich i białoruskich badaniach literackich i w socjologii. Książka ta jest zatem otwarciem szerszej panoramy badań obejmującej literaturę Tatarów.

Drugie znaczenie tego zbioru artykułów wynika z faktu zaistnienia naukowej grupy sytuacyjnej, grupy tworzącej – ponad dzielącymi nas ciągle jeszcze granicami – obszar humanistycznej komunikacji skupiony wokół zagadnienia mniejszości tatarskiej w Europie Wschodniej i Środkowej oraz na Bałkanach. Idea naukowego solidaryzmu jest widoczna na kartach tej książki – niezależnie od tego, czy przemawia ona głosem językoznawcy, historyka, literaturoznawcy, orientalisty czy socjologa.

Ustanawiają ją nie tylko reprezentanci różnych, często bardzo wyspecjalizowanych dziedzin humanistyki, ale też przedstawiciele różnych narodów i państw: Wielkiej Brytanii, Białorusi, Polski, Litwy, Ukrainy, Republiki Tatarstanu w Federacji Rosyjskiej. Przybyli z różnych placówek naukowych: uniwersytetów i narodowych Akademii Nauk, uniwersytetów pedagogicznych i pracowni badawczych działających przy wielu instytucjach wydawniczo-naukowych (Książnica Podlaska – jej znaczenie przy powstaniu tej książki i wkład w zorganizowanie konferencji godne są szczególnego uhonorowania, podobnie jak działająca na Uniwersytecie w Białymstoku Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, katedra o wynikach naukowych od wielu lat mierzonych wartością tomów redagowanych w ramach jej

działalności, szczególnie przyczyniających się do rozwoju komparatystycznych badań w naszej części Europy).

Autorzy recenzowanej książki są naukowcami o wysokich stopniach i tytułach naukowych, są też adiunktami i doktorami nauk humanistycznych, publikuje w tej książce również studentka. Tak szerokie spektrum autorów, dobranych umiejętnie i zgodnie z kierunkami ich badań, wynika z fundamentalnej zasady pracy wszystkich badaczy skupionych w tym tomie: z nadania (lub przywrócenia) znaczenia literaturze tatarskiej i językowi tej grupy narodowej i religijnej. Autorzy są przekonani, że zajmowanie się literaturą Tatarów należy do obowiązków humanistów interesujących się kulturą tak zwanych mniejszości narodowych. Trudno oprzeć się wrażeniu, że jest to obowiązek, ale podejmowany – w tej książce widać to wyraźnie – z miłości do kultury i literatury Tatarów.

Książka złożona jest z trzech wielkich części zatytułowanych: 1. *Rękopisy Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 2. *Współczesna literatura Tatarów polskich*, 3. *Tatarzy – kontekst literacki i kulturowy*, w której została przedstawiona również literatura świata muzułmańskiego: Bośni, Turkmenistanu i współczesnego Maroka. Jest to oczywiście tylko próba pokazania kilku nurtów muzułmańskiego pisarstwa – nie możemy od niej oczekiwać syntezy.

Pierwsza część książki – właściwie część z dziedziny lingwistyki, translatoologii, językoznawstwa porównawczego synchronicznego i diachronicznego – zachwyca mnie. Jasność, rzeczowość, rzetelność zdradzająca niezwykłą pracowitość i dążenie do tego, by „język językoznawstwa” nie został zamknięty w „wieży z kości słoniowej”. Po krótkim wstępie, napisanym przez Grzegorza Czerwińskiego i Artura Konopackiego, wstępie objaśniającym cele i efekty konferencji i wytyczającym zakresy problemów badawczych prezentowanych w książce (ale też przewidującym i kreślącym dalsze kierunki badania) w głęboką naukową przestrzeń publikacji wprowadza obszerna część dotycząca Rękopisów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. W układzie całości kolejno przedstawiają się: *An Eclectic Literary Monument. The Religious Literature of the Tatars of Belarus, Lithuania and Poland* (Shirin Akiner), *Nieznany rękopis polskiego przekładu Koranu* (Czesław Łapicz, Joanna Kulwicka-Kamińska, Artur Konopacki), *Znaczenie literatury tatarów* [dlaczego w tekście minuskuła – skoro zasadą przyjętą w innych tekstach jest stosowanie majuskuł?] *Wielkiego Księstwa Litewskiego dla badań lingwistycznych nad polskimi tekstami dawnymi* (Anetta Luto-Kamińska), *Incantation Texts for the Rites of Exorcism in Hamail manuscripts of the Lipka Tatars* (Dmitry Sevruk), *Identyfikacja i analiza tekstologiczno-filologiczna arabskiej warstwy językowej stron 478–485 tefsiru z Olity – 1723* (Magdalena Lewicka).

Wymienione prace są – po pierwsze – bardzo szczegółowe, analityczne, porównawcze. Ujęcie komparatystyczne badań językowych dotyczy w nich tego nurtu badań porównawczych, który określa się mianem „mezokomparatyki”, przedsta-

wiającej wpływy przemian językowych i zapożyczeń leksykalnych na metamorfozy świadomości określonych grup społecznych i językowych. Prace te cechuje matematyczna precyzja, godna osobnego uznania, a także – może po raz pierwszy – satysfakcja wyniesienia badań komparatystycznych związanych z tekstologią arabską na grunt rzetelnych badań z zakresu historii języka polskiego, literatury politycznie i religijnie użytecznej (tefsiry, przekłady Koranu) oraz mentalności i rytualistyki (literatura opisująca *rités de passages*, a więc mająca znaczenie tekstów antropologicznych, magicznych i rytualistycznych). Co ważne – nawet czytelnik zawodowo niezwiązany z językoznawstwem (opisowym, onomastyką, dialektologią) sprawnie porusza się w tak trudnym obszarze badań, co jest wynikiem dobrego stylu naukowego, o jaki trudno często w pracach językoznawczych: trzeba przyznać, że dla wielu literaturoznawców język lingwistów jest „językiem aptekarza”. Tym większa radość, że w tej książce tak nie jest. Nie nasuwa wątpliwości słuszność decyzji pozostawienia w książce tekstów angielskich i rosyjskich w ich oryginalnym brzmieniu. Dziś kompetencje językowe czytelników są w zakresie znajomości tych języków oczywiste (choć paradoksalnie – mniej znany jest język rosyjski).

Część druga książki przedstawia się jako zestaw artykułów na temat współczesnej literatury Tatarów polskich. Otwiera ją ważny, wnikliwy i mocno angażujący uczucia czytelnika tekst profesora Jana Tyszkiewicza o postaci i pisarstwie historyka i literata o niemal romantycznej, zbyt prędko zakończonej śmiercią, biografii, Stanisława Kryczyńskiego (1911–1941), autora bodaj pierwszej monografii Tatarów. Ten artykuł otwiera podwójną perspektywę odczytywania losu Tatarów odbitego właśnie poprzez fragmenty ich biografii, strzępy zapisów, ulotne i rzadko włączane do jakiegokolwiek obiegu czytelniczego prace literackie. Wspomnienie to jest zarazem apelem dla badaczy, by pielęgnowali pamięć grup narodowych w Polsce, ale też by mieli na uwadze również ich współczesny głos w dziedzinie sztuki.

Jest oczywiste, że ton podstawowy tej części prac nadaje „tatarski bohater pióra”, Selim Chazbijewicz. Stanowi on punkt odniesienia lub przedmiot analizy pracy kolejnej, Svetlany Czervonnoj *Поэзия и журналистика Селима Хазбиевича*. Tu najbardziej interesujące są kwestie mistyki mużułmańskiej związanej z sufizmem jako źródłem tworzenia kulturowej wspólnoty, tożsamości religijnej i etnicznej Tatarów polskich. Bardzo ciekawy, przywołujący na myśl polską tradycję badań tematologicznych i antropologicznych (Maria Janion) jest artykuł Macieja Dejnowskiego o fantazmacie Wielkiego Stepu we współczesnej poezji Tatarów, artykuł odwołujący się do ważnej tezy Paula de Mana o – jak pisze Autor – „alegorii jako masce traumy”.

Michał Łyszczarz zajął się społecznym wymiarem współczesnej poezji Tatarów polskich, wpływem poezji na kształtowanie więzi wspólnotowych. W stosunku do samych badań tatarskich – rzecz to zapewne nowa, jednak głęboko zakorzeniona już w badaniach prowadzonych np. przez Helenę Duć-Fajfer w odniesieniu do kresów wschodnich i mniejszości ruskich w Polsce – może zetknięcie z takimi badaniami

mocniej osadzi przywołany tekst w tradycji badań komparatystyki pogranicza i znaczenia słowa poetyckiego jako spoiwa kulturowego a nawet religijnego mniejszości narodowych i religijnych? „Fenomen promieniowania wątków tatarskich na wspólnotę”, o którym pisze Autor, wymaga w ogóle głębszego namysłu, bo nie tylko o „wątki” tu chodzi, lecz o określoną ideę, na przykład powrotu do wielkiej, nawet imagatywnej przestrzeni, o czym pisał wyraziście Maciej Dejnowski podejmując temat Wielkiego Stepu. Na ten temat pojawia się w książce szereg rozważań przedstawionych przez autorów części następnej, odwołującej czytelnika do tradycji Sienkiewicza oraz do romantycznych jeszcze przekładów Koranu.

Tatarzy – kontekst literacki i kulturowy – to tytuł trzeciej części. Składa się nań siedem bardzo różnych prac, z których jedna, napisana przez studentkę Uniwersytetu w Białymstoku, Annę Cudnowską, jest niezwykle oryginalnym artykułem z dziejów kultury – jest to praca bardzo inspirująca: pokazuje obecność tradycji tatarskich w modzie Polaków (a także w obyczaju polskim). Prace podobne podejmowano już w odniesieniu do kultury tureckiej (np. *Mickiewicz – Turcja – Europa*, red. J. Pietrzak-Thébault, Warszawa 2012), tym cenniejsze jest więc uzupełnienie obrazu tak ważnych zapożyczeń (tzw. *importów*) w kulturze polskiej.

Pozostałe prace spełniają wielką rolę poznawczą, gdy chodzi o przybliżenie kwestii domniemanego tatarskiego antenata Henryka Sienkiewicza i syntetyczne ujęcie tematów krajobrazowych i obyczajów w powieściach autora *Potopu* (Jolanta Sztachelska), wskazanie odrębności mało znanego i odsuniętego na dalszy plan badań Chanatu Kazańskiego (Liliya Gabdrafikowa) i specyfiki folkloru Tatarów jako podstawy chanatu narodowego (*Татарский фольклор как основа национального этикета*). Ważną propozycją badawczą tego artykułu jest połączenie kwestii folkloru (użyteczność i estetyka) z zagadnieniami mentalności, etykiety i etosu tatarskiego. Jego pewnym uzupełnieniem jest tekst Lyasan Badertdinovej *Татарская литература периода Казанского ханства: исследования и исследователи*.

Cenne dalsze trzy teksty nawiązują żywy kontakt z poprzednimi artykułami i, jak one, mają charakter kontekstualny. Motywy i obrazy poezji Magtymguły Pyragy (Mikola Vas'kiv), *Modern Moroccan Arabic Poetry: Forming and Evolution* (Sergij Rybalkin) i otwierająca tę część praca Marka M. Dziekana *Życie i dzieło bośniackiego pisarza mużulmańskiego Muhameda Havaiego Uskufiego (XVII w.)* – to ważne, choć jakby porwane ogniwa (w sensie historii kultury i geografii) jednego łańcucha. Stanowią one trzy różnego rodzaju epifanie obecności kultury arabskiej w różnych częściach świata i w różnych tradycjach. Są to najczęściej nowe tematycznie ujęcia zagadnień bardzo mało znanych.

Książka *Estetyczne aspekty literatury polskich, białoruskich i litewskich Tatarów (od XVI do XXI w.)* jest cennym zbiorem artykułów wybitnych badaczy z różnych ośrodków naukowych w kraju i zagranicą. Autorami są językoznawcy i orientaliści, poloniści, historycy i kulturoznawcy. Metodą przyjętą jako zasada wiążąca różne tek-

sty jest komparatystyka, ujęta tu jako literaturoznawstwo porównawcze badające nie tyle wzajemne wpływy języków i literatur, ile ich ustanawianie przez szerokie konteksty religijne, społeczne, etniczne, światopoglądowe, z którymi połączone są ogniwami nawiązywania do archaicznej tradycji tatarskiej (polskiej i muzułmańskiej). Jest to publikacja pionierska, w sensie zgromadzenia w jednym tomie wielu prac naukowych, które, inaczej niż wiele artykułów wcześniej powstałych na ten temat, przetrwają w polskiej humanistyce jako zwarta, pomimo wewnętrznych różnic stylu i metody, całość. Podkreślam przy tej okazji niezwykle skrupulatną pracę Redakcji, która musiała wykazać się wielkim hartem ducha i ogromną erudycją, by tak rozległe przestrzenie komparatystyki (w tym orientalistyki i językoznawstwa) opanować.

Włodzimierz Szturc
Uniwersytet Jagielloński

Bartosz Gołąbek, *LEW GUMIŁOW I ALEKSANDER DUGIN. O DWÓCH OBLICZACH EUROAZJATYZMU W ROSJI PO 1991 ROKU*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012, ss. 224.

Zainteresowanie nurtem eurazjatyckim w polskich badaniach nad kulturą i ideami w Rosji ma długą tradycję¹, sam eurazjatyzm zaś stanowi stosunkowo częsty przedmiot naukowych dociekań rusycystów, politologów i historyków idei w naszym kraju². Świadectwem tego zainteresowania jest także praca Bartosza Gołąbka pt. *Lew Gumilow i Aleksander Dugin. O dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 roku*, wydana w Krakowie w 2012 roku (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego). Książka tego autora stanowi jednocześnie pierwszy tom serii prac Katedry Kultury Słowian Wschodnich Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, zatytułowanej „Barwy Rusi”³.

Podjęcie tematyki funkcjonowania, wykorzystywania i przemian idei Eurazji w Rosji wydaje się ważne ze względu na jej aktualność i popularność po roku 1991. Eurazjatyzm wzbudził bowiem duże zainteresowanie jako potencjalna nowa „idea ro-

¹ W Polsce zainteresowanie eurazjatyżmem pojawiło się niemal równocześnie z jego powstaniem – w latach 20. ubiegłego wieku. Na ten nurt zwrócił uwagę Marian Zdziechowski. Zob. tenże, *Europa, Rosja, Azja – szkice polityczno-literackie*, Wilno 1923.

² Badaniem tej idei zajmowali lub zajmują się m.in. Roman Bäcker, Andrzej de Lazari, Iwona Massaka, Ryszard Paradowski, Lucjan Suchanek.

³ Drugi tom stanowi praca zbiorowa pod red. Grzegorza Przebindy i Janusza Świeżego pt. *Michaił Bułhakow, jego czasy i My* (Kraków 2012). Planowane jest wydanie kolejnych tomów.